

Bezwaren tegen den geest der eeuw (1823). Een geruchtmakend geschrift uit de Leidse 'Domperfabriek'

RICK HONINGS

In de zomer van 1823 verscheen een werk dat in één keer een einde maakte aan iedere vakantiestemming: *Bezwaren tegen den geest der eeuw* van Isaïc da Costa (1798-1860).¹ In 2023 is het tweehonderd jaar geleden dat dit geruchtmakende geschrift het licht zag.² Wie het bekijkt, ziet weinig bijzonders: het was een goedkope uitgave in octavo, zonder titelvignet, van 98 bladzijden (afb. 1). Qua uiterlijk doet het enigszins denken aan pamfletten zoals die in de jaren tachtig van de achttiende eeuw het licht zagen, toen patriotten en prinsgezinden elkaar – ook in hun geschriften – te vuur en te zwaard bestreden.

Die tijden behoorden in 1823 tot het verleden. In 1810 was Nederland ingelijfd bij het Franse Keizerrijk. Dat gaf een sterke impuls aan het Nederlandse nationalisme. Voormalige patriotten en prinsgezinden begroeven de strijdbijl en vonden elkaar in hun haat tegen Napoleon. Na diens ondergang en de komst van koning Willem I op de troon, legde Nederland zich – in de woorden van Johan Huizinga – rustig te slapen in de schaduw van de Oranjeboom.³ In 1816 werd een nieuw volkslied gekozen, geschreven door Hendrik Tollens, met een duidelijke moraal: zij die 'Neerlandsch bloed' in de aderen hadden, moesten zich 'vereend van zin' als één man achter 'vaderland en vorst' opstellen.⁴

Honings, 'De Bezwaren en de Biblebelt. Isaïc da Costa's strijdscript uit 1823', in: *Nieuw Letterkundig Magazijn* 24 (2016), p. 30-34.

² Een moderne editie van Da Costa's *Bezwaren tegen den geest der eeuw* is helaas niet beschikbaar. Enkele passages werden opgenomen in Isaïc da Costa, *Dwaasheid, ijdelheid, verdoemenis!* Ed. G. J. Johannes. Amsterdam 1996.

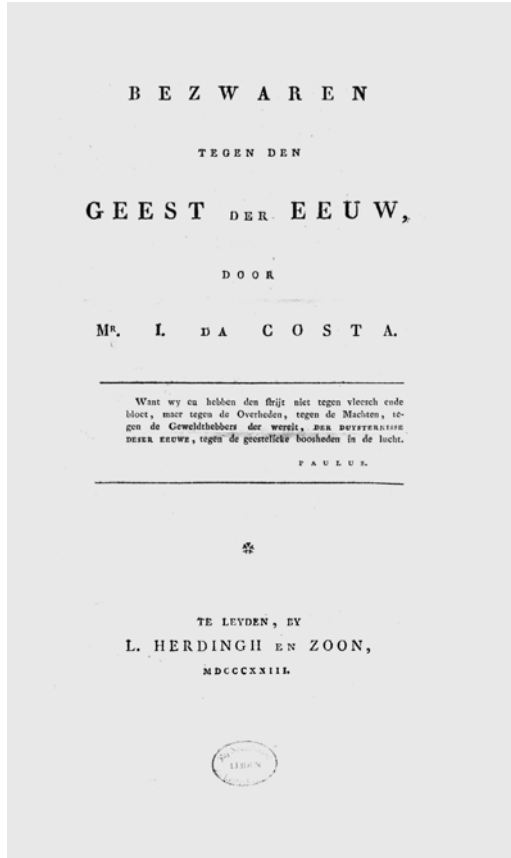
³ J. Huizinga, 'De betekenis van 1813 voor Nederland's geestelijke beschaving', in: *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, over het jaar 1912-1913*. Leiden 1913, p. 38.

⁴ H. Tollens, *Gezamenlijke dichtwerken*. 3 dln. Leeuwarden 1855, dl. 3, p. 184.

¹ I. da Costa, *Bezwaren tegen den geest der eeuw*. Leiden 1823. Gedeelten van dit artikel heb ik ont-

leend aan enkele eerdere publicaties over Bilderdijk en Da Costa, met name uit Rick Honings &

Peter van Zonneveld, *De gefruikte arend. Het leven van Willem Bilderdijk*. Amsterdam 2013; Rick

1 Titelpagina van I. da Costa, *Bezwaren tegen den geest der eeuw* (1823) (collectie UB Leiden).

⁵ *Vaderlandsche Letteroefeningen* 1823, dl. 2, p. 536.

2 Gedenkzuil ter ere van Laurens Janszoon Coster, 1823 (collectie Rijksmuseum, Amsterdam).

waarin hij de heilzame uitvinding bejubelde, en de Leidse hoogleraar en redenaar Johannes Henricus van der Palm hield in de Bavokerk een lofzang op de boekdrukkunst en op de 'Rede, het goddelijkste, dat in ons is'.⁶ Uit Van der Palms voordracht sprak niet alleen de verdraagzame geest van de Verlichting, maar ook de tevredenheid met de eigen tijd.⁷

Met zijn *Bezwaren tegen den geest der eeuw* gooide Da Costa een steen in de Nederlandse verzoeningsvijver. Volgens hem was de negentiende eeuw geen tijd van Verlichting, maar van duister-

'BEZWAREN TEGEN DEN GEEST DER EEUW' (1823)

⁶ J.H. van der Palm, *Redevoering op het vierde eeuwfeest van de uitvinding der boekdrukkunst binnen Haarlem, aldaar uitgesproken op den 10 Julij des jaars 1823*. Haarlem 1823.

⁷ Aldus Peter van Zonneveld, 'Verlichting, Biedermeier en Romantiek', in: *De Gids* 146 (1983), p. 743.

3 Olieverfportret van Willem Bilderdijk, 1815, door M.I. van Bree (collectie Werkgroep Bilderdijk, Leiden).

nis. In tegenstelling tot veel pamfletten uit de achttiende eeuw verscheen zijn werk niet anoniem, maar met vermelding van de naam van de auteur en de uitgever, L. Herdingh en Zoon, op de titelpagina. Maar het effect was vergelijkbaar: Da Costa's werk veroorzaakte een vloedgolf aan woedende reacties.

DE RIDDERSCHAP DER DOMPERS

Da Costa's naam mocht dan op de titelpagina vermeld staan, voor velen was het duidelijk dat de *Bezwaren* uit de koker kwa-

men van de dichter Willem Bilderdijk (1756-1831) (afb. 3). In de *Arnhemse Courant* van 9 september 1823 schreef een anonieme auteur dat hij zeker wist dat de *Bezwaren* een ‘inblazing’ waren van de dichter B. uit Leiden, ‘wiens geest er zoo klaar in doorstraalt, en van wie men weet, dat de heer Da Costa een niet minder ijverig discipel is’.⁸ Het was niet voor het eerst dat de *Arnhemse Courant*, een krant met een liberale signatuur, Bilderdijk bekritiseerde. De man die inmiddels de status had van de grootste levende dichter van zijn tijd, was zich de jaren daarvoor steeds meer gaan opstellen als een orthodoxe cultuurcriticus met profetische allures. Vanwege zijn als reactionair ervaren ideeën streek Bilderdijk velen tegen de haren in. Vrienden en kennissen wendden zich van hem af. Tegelijkertijd groeide hij uit tot de *godfather* van wat men het Réveil zou gaan noemen: de christelijke opwekkingsbeweging die het gevoel centraal stelde, een meer centrale rol voor de religie in het dagelijks leven bepleitte en de strijd aanbod met de negentiende-eeuwse Verlichtingsgeest.⁹

Sedert mei 1817 was de inmiddels zestigjarige Bilderdijk werkzaam in Leiden, waar hij eerder tussen 1780 en 1782 rechten had gestudeerd. Na zijn afstuderen had hij zich als advocaat in Den Haag gevestigd, maar toen de Fransen in de winter van 1795 de Republiek binnenvielen en Bilderdijk vanwege zijn trouw aan Oranje weigerde om een eed af te leggen op het nieuwe bewind, werd hij uit Nederland verbannen. Daarna bracht hij meer dan tien jaar in ballingschap door in Engeland en Duitsland, om pas in 1806 terug te keren naar Nederland. In 1807 was hij in Leiden getuige van de buskruitramp.¹⁰

Tot zijn frustratie was Bilderdijk, ondanks zijn ongelooflijke eruditie, nog altijd niet benoemd tot hoogleraar. In 1815 was hij gepasseerd voor een professoraat aan het Amsterdamse Athenaeum Illustre. Verbitterd merkte hij op dat men nog liever ‘een augurkenjood van de botermarkt’ zou hebben gehaald dan dat men hem in staat zou stellen ‘nut te doen, en kennis te verspreiden’.¹¹ In 1817 vestigde hij zich als privaattoespreker in Leiden. Hij woonde op Rapenburg 37, op een steenworp afstand van het Academiegebouw.¹² Hier verzorgde hij colleges over de vader-

‘BEZWAREN TEGEN DEN GEEST DER EEUW’ (1823)

⁸ *Arnhemse Courant*, 9 september 1823.

⁹ Over het Réveil, in relatie tot Bilderdijk, zie M. E. Kluit, *Het Réveil in Nederland. 1817-1854*. Amsterdam 1936; A. Kagchelland & M. Kagchelland, *Van dompers en verlichten. Een onderzoek naar de confrontatie tussen het vroege protestantse Réveil en de Verlichting in Nederland (1815-1826)*. Delft 2009.

¹⁰ Over Bilderdijk en Leiden zie P. van Zonneveld, ‘Bilderdijk en Leiden’, in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1980-1981*.

Leiden 1982, p. 16-23; R. Honings, *Ó bloem der steden. Bilderdijk en Leiden*. Leiden 2006.

¹¹ Willem Bilderdijk, *Briefwisseling van Mr. W. Bilderdijk met de hoogleraren en mrs. M. en H. W. Tydeman, gedurende de jaren 1807 tot 1831*. 2 dln. Ed. H. W. T. Tydeman. Sneek 1866-1867, dl. 2, p. 148.

¹² Zie P. van Zonneveld, ‘Willem Bilderdijk en Rapenburg 37’, in: *Nieuw Letterkundig Magazijn* 1 (1983), p. 33-34.

4 Bilderdijk als 'domper'. Spotprent door een onbekende kunstenaar (collectie Werkgroep Bilderdijk, Leiden).

landse geschiedenis en het staatsrecht en verwierf hij een kleine schare volgelingen, onder wie de latere antirevolutionaire politicus Guillaume Groen van Prinsterer en Jacob van Lennep.¹³ Die laatste zou Bilderdijk in zijn roman *Klaasje Zevenster* (1866) typeren als de opiumverslaafde 'professor Onderbroek': 'Dezen naam plachten de studenten aan Bilderdijk te geven, om dat hij, te huis zittende, doorgaans zeker gewoon kledingstuk miste.'¹⁴

In de *Arnhemse Courant* schreef een anonieme auteur op 19 maart 1822: 'Te *Leijden*, naast den tempel der verlichting, is de fabriek van den domper opgezet.'¹⁵ Een domper is een metalen kapje aan een stok om brandende kaarsen mee uit te doven (afb. 4). De krant karakteriseerde Bilderdijk als het hoofd van de 'ridderschap der dompers' en beschuldigde hem ervan dat hij met het verkondigen van zijn reactionaire standpunten de (verworvenheden van de) Verlichting teniet probeerde te doen. Op 10 september 1822 heette het: 'Het monster is curieus, en geeft ons een denkbeeld van den fabrikant, – en van den paradoxen toestand waarin zijn hoofd zich bevindt.' De *Arnhemse Courant* beschouwde Bilderdijks strijd tegen de 'geest der eeuw' als de dwaling van iemand die zijn verstand verloren had: 'Hij toch, die den hoofdbestuurder kent, zal het niet loochenen, dat de man dikwijls redene-

ringen hield, en gesprekken voerde, die hem op eene plaats in het dolhuis een onbetwistbaar regt schenen te geven.'¹⁶

HEIBEL IN LEIDEN

Bij de studenten die het privaatcollege volgden, vielen Bilderdijks reactionaire standpunten evenwel in vruchtbare aarde. Dankzij zijn charisma wist de dichter grote invloed op hen uit

¹³ Over de invloed van Bilderdijk (en Da Costa) op Jacob van Lennep zie ook M. Mathijsen, *Jacob van Lennep. Een bezielde schavuit*. Amsterdam

2018, p. 114-133.

¹⁴ Jacob van Lennep, *Klaasje Zevenster*. 's Gra-

venhage [etc.] 1866, p. 70.

¹⁵ *Arnhemse Courant*, 19 maart 1822.

¹⁶ *Arnhemse Courant*,

10 september 1822 en 12 november 1822.

te oefenen. Vanaf 1819 verschenen meerdere dissertaties uit Bilderdijsk 'stal'. Zo promoveerde op 27 mei van dat jaar Willem van Hogendorp, een zoon van de politicus Gijsbert Karel van Hogendorp, in de rechten. In zijn dissertatie, een op Bilderdijkiaanse leest geschoeide verdediging van koning-stadhouder Willem III, beklemtoonde hij dat zijn geest door de dichter was bewogen.¹⁷ Op 26 augustus 1819 verdedigde ook Johannes Tiberius Bodel Nijenhuis zijn juridische dissertatie over de wetgeving ten aanzien van drukpers en boekhandel, waarin hij Bilderdijk uitvoerig prees.¹⁸ En op 11 april 1821 promoveerde Jacob Rau, die eveneens had deelgenomen aan Bilderdijsk privatissimum. In zijn dissertatie verdedigde Rau de absolute monarchie als de beste regeringsvorm. Tegenspraak kon niet uitblijven: tijdens de promotieplechtigheid waarschuwden hoogleraren de kandidaat voor Bilderdijsk gevaarlijke invloed.¹⁹

Op niemand had Bilderdijk echter zoveel invloed als op Isaäk da Costa (afb. 5). Hij werd op 14 januari 1798 in Amsterdam geboren in een Sefardische-Joodse familie. Nadat hij de Latijnse school had doorlopen, ging hij in 1811 rechten studeren aan het Amsterdamse Athenaeum Illustre. In 1813 maakte hij in Amsterdam kennis met Bilderdijk, bij wie hij privéles volgde. In het najaar van 1816 verhuisde Da Costa naar Leiden om af te studeren. Toen Bilderdijk zich daar in 1817 vestigde, werd hun contact hervat. Datzelfde jaar schreef een recensent naar aanleiding van de publicatie van Da Costa's dichtwerk *De Perzen* (1817) dat de auteur zijn leermeester niet alleen wat betreft de spelling volgde, maar in vrijwel alles: 'Stel nu, dat hij Bilderdijk eenmaal volkomen bereike, (en die dat wil, die moet vroeg opstaan) dan hebben wij twee Bilderdijken, en wij zijn geen stap verder, dan met éénen Bilderdijk.'²⁰

Da Costa behoorde tot de eerste lichting studenten die Bilderdijsk privatissimum in de vaderlandse geschiedenis volgde. In 1818 verdedigde hij zijn juridische dissertatie. Daarna ging hij weer in Amsterdam wonen en stortte hij zich op de advocatuur, maar hij hield contact met zijn leermeester. Onder diens invloed raakte hij er steeds meer van overtuigd dat hij in een 'verdorven' eeuw leefde. In januari 1821 verloofde Da Costa zich met

'BEZWAREN TEGEN DEN
GEEST DER EEUW' (1823)

¹⁷ Kagchelland & Kagchelland, *Van dompers en verlichten*, p. 183-184.

¹⁸ Kagchelland & Kagchelland, *Van dompers en verlichten*, p. 186.

¹⁹ M. F. van Lennep, *Het leven van Mr. Jacob van Lennep*. 2 dln. Amsterdam 1909, dl. 1, p. 63; Kagchelland & Kagchelland, *Van dompers en verlichten*, p. 186.

²⁰ *Vaderlandsche Letteroefeningen* 1817, dl. 1, p. 152.

5 Medaillonportret van Isaïc da Costa (collectie Allard Pierson, Amsterdam).

zijn nicht Hanna Belmonte (met wie hij in juli van dat jaar zou trouwen). Een paar maanden later, op 21 juni 1821, promoveerde hij voor de tweede keer in Leiden, ditmaal in de letteren. Die dag verdedigde hij niet alleen de absolute monarchie, maar be-
toonde zich ook een overtuigende tegenstander van de vrijheid van drukpers en van de Nederlandse grondwet. Wie de macht van de koning door wetten trachtte in te perken, verklaarde volgens Da Costa de oorlog aan God. De opposenten maakten de kandidaat in niet mis te verstane bewoordingen duidelijk wat ze van zulke standpunten vonden. Maar de jonge doctor trok zich er niets van aan: 'Men schreeuwt, men raast, men ridiculiseert ons, als naar gewoonte onder de Heeren Verlichters.'²¹ Op dezelfde dag, direct na Da Costa, verdedigde ook Bilderdijkdiscipel Isaac Vosmaer zijn dissertatie, en opnieuw ging het er fel aan toe.²²

²¹ Kagchelland & Kagchelland, *Van dompers en verlichten*, p. 186-187.

²² Kagchelland & Kagchelland, *Van dompers en verlichten*, p. 188-189.

Een paar dagen na de plechtigheden schreef de hoogleraar in de theologie Johannes van Voorst aan zijn collega Johan Rudolph Thorbecke: ‘Da Costa en Vosmaar hebben, in de vorige week, verscheidene zeer paradoxe opinien van hunnen leermeester Bilderdijk verdedigd, niet zonder hevige tegenspraak’.²³

‘BEZWAREN TEGEN DEN
GEEST DER EEUW’ (1823)

EEN GEVAARLIJKE SEKTEGEEST

De zorgen over de volgens velen funeste invloed van Bilderdijk namen hierdoor toe. Naar verluidt vond er zelfs een overleg plaats van de curatoren van de juridische faculteit om ervoor te zorgen dat Bilderdijk Leiden zou verlaten, ‘ten einde de voortgang zijner principes te stuiten’. Ook werd er nagedacht over gepaste censuurmaatregelen om opruiende stellingen voortaan uit dissertaties te kunnen schrappen.²⁴

David Jacob van Lennep zag eveneens met lede ogen aan dat zijn zoon Jacob onder invloed van Bilderdijk kwam. In juli 1821 schreef hij een bezorgde brief aan de minister van Onderwijs, Anton Reinhard Falck, om te vragen of deze Bilderdijk niet een professoraat kon bezorgen in België: ‘Het is niet goed, dat hij te Leyden de Studenten in paradoxale gevoelens van Ultra-Royalismus of monarchismus van goddelijken oorsprong opwiegt, en de oude quaestien van Maurits en Oldenbarneveld, Willem den II^{den} en Amsterdam, Willem den III^{den} en de beide de Witten wederom opwarmt.’ Volgens Van Lennep was er ‘partijschap’ ontstaan en dat was onwenselijk. Hij verbaasde zich erover dat Bilderdijk zoveel invloed had op de studenten: ‘Twee of drie bezoeken bij hem hebben mijn zoon reeds tot een proselyt van hem gemaakt, en schoon ik op zijne jaren liever zie, dat hij in dit, dan in het tegenovergesteld excès valle, zoo behagen mij echter geene excessen, hoe ook genaamd.’²⁵

Bij de opening van het academisch jaar in 1821 nam de Leidse hoogleraar Johan Melchior Kemper in zijn rede afstand van de sektegeest die volgens hem sinds enige tijd aan de academie rondwaarde. Enkele van Bilderdijks leerlingen, onder wie Dirk en Willem van Hogendorp, waren bij deze voordracht aanwezig. De eerste schreef naar aanleiding hiervan aan Da Costa: ‘Het bloed vloog naar het hoofd. [...] Ik stond in een hoek, om

²³ J. R. Thorbecke, *Het Thorbecke-Archief, 1798-1872*. 3 dln. Ed. J. Brandt-van der Veen. Utrecht 1955-1967, dl. 2, p. 63.

²⁴ Kagchelland & Kagchelland, *Van dompers en verlichten*, p. 190.

²⁵ J. van Lennep, *Het leven van Mr. Cornelis van Lennep en Mr. David Jacob van Lennep, beschreven en toegelicht uit hunne gedichten en andere oorspronkelijke bescheiden, en in verband met hunnen tijd beschouwd*. 4 dln. Amsterdam 1861-1862, dl. 2, p. 212-213.

niet gemerkt te worden, doch hy vond my en by iedere uitval fixeerde hy my.' Volgens hem moest Bilderdijk degenen die hemel en aarde bewogen om hem tegen te werken, maar uitlachen. Zijn broer Willem schreef aan Da Costa: 'De krygsmachten zyn te velde en de campagne is geopend met oratien die den bozen geest onzer anti liberaliteit en anti humaniteit te lyf willen.'²⁶

Zelf sprak Dirk van Hogendorp zich op 26 januari 1822 uit bij de verdediging van zijn juridische proefschrift. Geïnspireerd door Bilderdijk koos hij partij voor Maurits en Willem III en rechtvaardigde hij de dood van Johan van Oldenbarnevelt en de gebroeders De Witt. Alle drie hadden zij zich immers tegen de door God gegeven macht van Oranje gekeerd. Nu het gezag van het Oranjehuis sinds 1813 was hersteld, waarschuwde hij degenen die de macht van de koning probeerden te begrenzen.²⁷ Ditmaal was Bilderdijk zelf bij de verdediging aanwezig.²⁸ Kritiek kon niet uitblijven: er verschenen werken ter verdediging van Oldenbarnevelt en de gebroeders De Witt en tegen Bilderdijk en zijn discipelen.²⁹

Van Hogendorps promotie zou nog een staartje krijgen. Toen hij in de zomer van 1823 samen met Jacob van Lennep een voettocht door Nederland maakte en ze in Groningen overnachtten, werd Van Hogendorp bijna gemolesteerd door woedende Groningse studenten die hem toeriepen: 'Van Hogendorp verga!' Ze wilden hem van zijn kamer in het logement slepen en met geweld dwingen Bilderdijk af te zweren en het liberalisme te omarmen. In zijn reisverhaal dichtte Van Lennep: 'Hij vinde een' fellen dood, doorboord met duizend wonden / Voor al de gruwlen die zijn schandtong dorst verkonden.' Dat kon ternauwernood worden voorkomen, maar het bleef nog de hele nacht onrustig in het logement.³⁰

KREKELZANGEN

De veroorzaker van de controverse, Bilderdijk zelf, stookte het vuurtje intussen verder op. Volgens Van Lennep gaf het opgelaaide gevecht tegen de geest der eeuw Bilderdijk nieuwe energie: 'De oude dichter herleefde in dien strijd, als een paard dat

²⁶ Kagchelland & Kagchelland, *Van dompers en verlichten*, p. 190-191.

²⁷ Kagchelland & Kagchelland, *Van dompers en verlichten*, p. 192-195.

²⁸ M. F. van Lennep, *Het leven van Mr. Jacob van Lennep*. 2 dln. Amsterdam 1909, dl. 1, p. 63.

²⁹ Kagchelland & Kagchelland, *Van dompers en verlichten*, p. 195 e.v.

³⁰ Jacob van Lennep, *Nederland in den goeden ouden tijd. Zijnde het dagboek van hunne reis te voet, per trekschuit en per diligence van Jacob van Lennep en zijn vriend Dirk van Hogendorp door de Noord-Nederlandsche provintiën in den jare 1823*. Ed. M. E. Kluit. Utrecht 1942, p. 87-89.

16. Bilderdijs, nu et del.

J. C. Bilderdijs, fecit.

Links: 6a Titelpagina van het tweede deel van Bilderdijs dichtbundel *Krekelzangen* (1822-1823) (collectie KB, Den Haag).

Boven: 6b Titelvignet van Bilderdijs dichtbundel *Krekelzangen*, door Bilderdijs zelf getekend (collectie KB, Den Haag).

de krijgsmuziek hoort.³¹ In 1822 publiceerde Bilderdijs het eerste deel van zijn dichtbundel *Krekelzangen* (1822-1823), met op de titelpagina een door eigenhandig getekende verdorde krekel, die hemzelf symboliseerde (afb. 6 en 6a). In zijn voorwoord typeerde Bilderdijs zichzelf als een man die in de verkeerde eeuw geboren was en die in onvrede leefde met de wereld: ‘De oude sukkel is met den Tijdgeest niet meê gewandeld, maar ging en gaat nog zijnen eigen weg.’ Van kritiek op zijn standpunten, van alle ‘geruisch en gewoel’, trok Bilderdijs zich naar eigen zeggen niets aan.³²

In tal van gedichten in zijn *Krekelzangen* geselde Bilderdijs het vrijheidspook van zijn eeuw. Net als zijn leerlingen verdedigde hij de Synode van Dordrecht, verheerlijkte hij Oranje, vergoelijkte hij de dood van De Witten en Oldenbarnevelt (die hun dood aan zichzelf te wijten hadden) en hekeldde hij de ‘diep bedorven eeuw, van God en eer vervallen’. Zijn landgenoten hadden zijns inziens God verstoten en zich in de armen van de duivel geworpen. Bilderdijs typeerde de adepten van de Verlichting als ‘slootgebloed’, uit ‘walglijk kwijlkwabzaad’ gekropen,

³¹ Van Lennep, *Het leven van Mr. Jacob van Lennep*, dl. 1, p. 63.

³² Willem Bilderdijs, *De dichtwerken van Bilderdijs*. Ed. I. da Costa. 15 dln. Haarlem 1856-1859, dl. 15, p. 207.

die gevaarlijke onzin uitkwaakten.³³ Zij die de door God gegeven macht van de koning wilden inperken, hoefden niet op zijn begrip te rekenen:

Ja, zelfs de Koningsthroon werd onder 't peil verlaagd
 Des aardworms, die in 't slijk aan rottende eikels knaagt.
 En dit moet Wijsheid zijn, dit vordring in beschaving! –
 Bedwelming, dronkenschap, verstands- en zielsverslaving,
 Gaan dus voor vrijheid door, verlichting, deugd, en eer!
 Waarom? Daar is geen taal, daar is geen rede meer.
 Met Godsdienst, Zeedlijkheid, en taal, en denkvermogen,
 Is 't menschlijke aan den mensch, de mensch zich-zelv' onttozen.³⁴

Eind 1822 zag ook het tweede deel van Bilderdijks *Krekelzangen* het licht. Opnieuw ging de dichter tekeer tegen de 'bedorven eeuw van ijzer en van slijk' en tegen de adepten van de Verlichting, die zich van God hadden afgekeerd.³⁵ Hij hekelde Voltaire en Rousseau en hij vervloekte het 'helsch gespuis' dat God en Diens geboden stelselmatig miskende. Critici reageerden verbijsterd, maar Da Costa was een en al bewondering: 'Neen! nimmer heeft er zulk eene poëzy, buiten de Heilige Schriften, bestaan! Alles vereenigt zich om ze juist op een tyd te doen te voorschyn komen, waar op de Geest des kwaads het krachtigste werkt, en by het algemeen het gevoel voor al wat hemelsch is verdooft.' Volgens hem droegen de *Krekelzangen* het merk van Gods goedkeuring en de stempel van het ware christendom.³⁶

EEN TWEEDE PAULUS

Voor Da Costa was de omgang met Bilderdijk levensbepalend (afb. 7). Op 20 oktober 1822 liet hij zich zelfs, samen met zijn vrouw en zijn vriend Abraham Capadose, in de Leidse Pieterskerk dopen, om toe te treden tot het christendom. Aan een vriend schreef Bilderdijk: 'Ik heb het genoeg dat twee mijner leerlingen, da Costa (en deze met zijne Egade) en Capadose, Portugeesche Joden [...], den Goddelijken Zaligmaker erkennen, en belijden, en Zijner Kerk door den H. Doop ingewijd staan te worden.'³⁷ Na afloop van de plechtigheid kwamen ze samen bij

³³ Bilderdijk, *De dichtwerken van Bilderdijk*, dl. 12, p. 224.

³⁴ Bilderdijk, *De dichtwerken van Bilderdijk*, dl. 12, p. 225.

³⁵ Bilderdijk, *De dichtwerken van Bilderdijk*, dl. 13, p. 359.

³⁶ Brief van I. da Costa aan W. Bilderdijk, 25 augustus 1823. UB Leiden, BILD.MUS. E 7(4).

³⁷ Willem Bilderdijk, *Brieven*. 5 dln. Ed. W. Messchert. Amsterdam 1836-1837, p. 292.

'BEZWAREN TEGEN DEN
GEEST DER EEUW' (1823)

7 Lofdicht van
Bilderdijk op zijn
'zoon' Da Costa
(collectie Werkgroep
Bilderdijk, Leiden).

Bilderdijk thuis. Da Costa voelde zich herboren: *'Heden ben ik gelukkig en ik dank God met geheel mijn hart, mij dezen dag te hebben doen beleven.'*³⁸

Vanaf dat moment zou Da Costa zich steeds meer gaan identificeren met de apostel Paulus.³⁹ Die ging aanvankelijk door het leven als de Jood Saulus, totdat hij op een dag, toen hij op weg ging naar Damascus, een fel licht zag en de stem van Jezus tot zich hoorde spreken. Tot zijn schrik merkte Saulus dat hij blind was geworden. In de stad leefde een vrome christen, Ananias, die van God de opdracht kreeg om naar Saulus toe te gaan: *'Ga heen; want deze is Mij een uitverkoren vat, om Mijn Naam te dragen voor de heidenen, en de koningen, en de kinderen Israëls.'* Dat deed Ananias, en daardoor kreeg Saulus zijn zicht

³⁸ *Online dagboek van Willem de Clercq 1811-1830*, 9 (1822), p. 162-163 (geraadpleegd via resources.huuygens.knaw.nl/dagboekde-clercq).

³⁹ Zie over Da Costa als *'Een eigentijdse Paulus'*, R. Honings, *De dichter als idool. Literaire roem in de negentiende eeuw*. Amsterdam 2016, p. 116-161.

8 De (beking van de) apostel Paulus. Prent uit 1698 (collectie Rijkmuseum, Amsterdam).

⁴⁰ Nieuwe Testament, Handelingen der Apostelen.

⁴¹ I. da Costa, *Een en ander uit het leven van Dr. da Costa, door hem zelven beschreven*. Ed. J.A. Hausmeister. Amsterdam 1845, p. 16.

terug, waarna hij zich liet dopen (afb. 8). Sindsdien noemde Saulus zichzelf Paulus en verkondigde hij het nieuwe christelijke geloof: ‘En het Woord Gods wies, en vermenigvuldigde’. Zo werd Paulus een licht voor de heidenen.⁴⁰ Het verhaal vormde een inspiratiebron voor Da Costa: zoals Ananias Saulus bij zijn bekering begeleidde, zo had Bilderdijk dat bij hem gedaan. Hij was ervan overtuigd dat God hem ‘uit de duisternis tot Zijn wondervol licht geroepen’ had.⁴¹ Dat is de reden waarom hij de

Bezwaren op de titelpagina een motto van Paulus (Efeziërs 6:12) meegaf: ‘Want wy en hebben den strijt niet tegen vleesch ende bloet, maar tegen de Overheden, tegen de Machten, tegen de Geweldthebbers der werelt, der Duysternisse deser eeuw, tegen de geestelicke boosheden in de lucht.’⁴²

‘BEZWAREN TEGEN DEN
GEEST DER EEUW’ (1823)

Met zijn evangelieverkondiging streek Paulus veel van zijn Joodse tijdgenoten tegen de haren in. Hij presenteerde zich als een tegenstander van zijn geloofsgenoten, die in zijn ogen het verkeerde deden. Diezelfde houding zag men vanaf 1821 geleidelijk bij Da Costa ontstaan. Steeds vaker begon hij zich als een soort apostel te gedragen, als een boeteprofeet uit het Oosten. In tegenstelling tot Paulus zag Da Costa het echter niet als zijn taak om Joden de weg naar het christendom te wijzen, maar om zijn verdwaalde medechristenen te laten terugkeren tot het strikte calvinistische geloof uit vroegere tijden. In mei 1823, enkele maanden voor de verschijning van de *Bezwaren*, schreef hij: ‘O! hoe begenadigd zyn wy, dat wy ten goede, in deze droevige tyden, onder God mogen medewerken’.⁴³ En in augustus heette het: ‘O! welk een heerlyk voorrecht is het voor Jezus naam te mogen stryden en te mogen lyden!’⁴⁴

‘EENIGE BEZWAREN TEGEN DEN GEEST DER EEUW’

Op 6 april 1823 liet Da Costa aan Bilderdijk weten dat hij aan een stukje in proza werkte, ‘inhoudende eenige bezwaren tegen den Geest der eeuw’.⁴⁵ In 1821 en 1822 had Da Costa twee delen met *Poëzy* gepubliceerd, waarin hij zich al kritisch had uitgelaten over de tijdgeest. Hoewel critici waardering hadden voor zijn dichttalent, leverden sommigen commentaar op zijn reactionaire ideeën. Een recensent vroeg zich in 1822 af: ‘Wat hebben de Muzen, in het bijzonder, met die hatelijke *politiek*, met die oude twisten en verongelijkingen te doen, die immers nu toch gaarne vergeten en vergeod worden?’⁴⁶

Dit commentaar was nog niets vergeleken bij de storm van kritiek die Da Costa een jaar later over zich heen kreeg. Zijn verzen waren mild beoordeeld, maar in zijn *Bezwaren* bracht hij alleen zijn provocerende standpunten naar voren, ontdaan van alle dichterlijke franje. Begin augustus kwam het werk uit bij

⁴² Da Costa, *Bezwaren tegen den geest der eeuw*, titelpagina.

⁴³ Brief van I. da Costa aan W. Bilderdijk, 3 mei 1823. UB Leiden, BILD.MUS. E 6(4).

⁴⁴ Brief van I. da Costa aan W. Bilderdijk, 21 augustus 1823. UB Leiden, BILD.MUS. E 7(3).

⁴⁵ Brief van I. da Costa aan Bilderdijk, 6 april 1823. UB Leiden, BILD.MUS. E 6(1).

⁴⁶ *Vaderlandsche Letteroefeningen* 1822, dl. 1, p. 643.

de Leidse boekverkoper Vincent Herdingh Lz. (1786-1835), bij wie Da Costa eerder ook zijn bundel *Poëzy* uitgegeven had. Vincent Herdingh was de zoon van de doopsgezinde en patriotse uitgever Leendert Herdingh (1752-1815), die zich in 1774 in Leiden als boekverkoper gevestigd had.⁴⁷ Na diens dood in 1815 nam Vincent de firma L. Herdingh en Zoon, die in de Kloksteeg gevestigd was, over.⁴⁸ Hij trad onder meer op als uitgever van de Leidse *Studenten Almanak*, die vanaf 1815 verscheen. Datzelfde jaar gaf Herdingh ook voor het eerst een werk uit van Bilderdijk, *Vaderlandsche uitboezemingen*. Vanaf dat moment werd hij opgenomen in de kring van Bilderdijks intimi. Herdingh, volgens Bilderdijk een man met een goed hart, had hem voorafgaand aan de publicatie van Da Costa's *Bezwaren* om advies gevraagd, omdat hij zich zorgen maakte over de inhoud van het werk: 'Hy was uit de stad en schreef aan zijn knecht, alles by my te brengen met verzoek van het te lezen en te zeggen of daar ook iets uit te vreezen ware, en zoo ja, het te verzachten. Gy begrijpt, dat ik er niets in te verzachten vond, en hem gerust stelde; doch op deze wijs kwam het geheel onder mijn oog, en heeft my uitnemend voldaan.'⁴⁹

⁴⁷ P.G. Hoftijzer en K. van Ommen, *Langs Leidse letters. Een boekhistorische wandeling*. Leiden 2008, p. 84.

⁴⁸ Over Herdingh in relatie tot Bilderdijk zie R. Honings, "Herdingh is geen bloot koopman." Een auteur-uitgever-relatie in de negentiende eeuw', in: W. van Anrooij e.a. (red.), *Om het boek. Cultuurhistorische bespiegelingen over boeken en mensen*. Hilversum 2020, p. 167, 205-212.

⁴⁹ Brief aan I. da Costa, circa 10 augustus 1823. UB Leiden, BILD.MUS.F 9(5).

⁵⁰ Da Costa, *Bezwaren tegen den geest der eeuw*, p. v-vii.

Da Costa's *Bezwaren tegen den geest der eeuw* openen met een 'Voorrede', waarin de auteur kort de bedoeling van zijn werk uiteenzet: het was geschreven 'ter bestrijding van een vooroordeel, by het tegenwoordige geslacht algemeen aangenomen, verdedigd, geliefkoosd, en tot het beginsel van denk- en handelwijze bijna overal en in alles op het krachtadigst vastgesteld.' Als gevolg van een 'valsche en ongodlijke filosofie' had de mens zichzelf op Gods troon geplaatst.⁵⁰ In tien thematische hoofdstukken zette Da Costa uiteen wat er volgens hem mis was op het gebied van 'Godsdienst', 'Zedelijkheid', 'Verdraagzaamheid en menselijkheid', 'Schoone kunsten', 'Wetenschappen', 'Constitutie', 'Geboorte', 'Publieke opinie', 'Onderwijs' en ten slotte 'Vrijheid en Verlichting'.

Volgens Da Costa was de negentiende-eeuwse godsdienst verbasterd. Daarom pleitte hij voor een terugkeer naar de leer van de contraremonstranten, de verdedigers van de predestinatieleer, die tijdens de Synode van Dordrecht (1618-1619) in het

gelijk waren gesteld. Aan het begin van de negentiende eeuw domineerde een veel gematigder en door de Verlichting beïnvloed christendom. Dat was Da Costa een doorn in het oog. Het leerstuk van de predestinatie, dat volgens Da Costa nog door Paulus was verkondigd, werd 'bespot, verdraaid, belasterd, of geheel verzuimd', hetgeen volgens hem van hoogmoed getuigde. Wat men in vroeger nog ketterij noemde, heette nu 'Godsdienstige verlichting'. Waar Da Costa maar kwam, werd hij naar eigen zeggen geconfronteerd met de 'verkeerdheid', 'verdorvenheid' en 'afschuwelijkheid der heerschende denkwijze' omtrent de christelijke godsdienst.⁵¹

Het ware geloof was daardoor volgens Da Costa verloren gegaan ten gunste van liberale waanideeën over verdraagzaamheid, menselijkheid en Verlichting, waarmee God 'beschimpt' werd: 'Zie daar dan de aart de menselijkheid van onze eeuw: verwaarloozing van de dagelijksche plichten, en een rampzalige ijver om in de beschikkingen, ja! in de plaats van God te treden.' Hieruit vloeyde volgens Da Costa een verval van de zedelijkheid voort, dat werd aangewakkerd door de 'hart en zielverdervende bespiegelingen' van Voltaire, Rousseau, Diderot en andere Verlichtingsauteurs, door de 'hart en verstand verpestende en ontzenuwende romans' van de Duitser August Lafontaine en de zijns inziens verderfelijke verzen van de Engelse Lord Byron en diens 'dieper vervallen volgelingen'.⁵²

Ook in de kunsten was de negentiende eeuw het spoor bijster: 'Men dichtte, men schilderde, men bouwde in de vroegere dagen uit geloof en om te loven; in de onze, uit weelde en om naam te maken: in de vroegere dagen, voor den reinen hemel; in de onze, voor de afgevalen wereld.' Nog steeds richtte men genootschappen op, terwijl de ware kunstenaar hieruit niet voortkwam. Deze werd geboren op goddelijk, niet op menselijk bevel, geloofde Da Costa: 'Men brengt geen waren dichter ooit tot zwijgen; veel min behoeft hy de aanmoediging van het volk om de aandoeningen te gevoelen, die hem doen zingen, of om ze in hemelsche melodyen over te storten in harten, die dichtertlijk bewerktuigd zijn.' Zoals een vorst door God op de troon is geplaatst, zo dankte de ware dichter zijn genie aan Hem.⁵³

⁵¹ Da Costa, *Bezwaren tegen den geest der eeuw*, p. 5, 7, 10.

⁵² Da Costa, *Bezwaren tegen den geest der eeuw*, p. 13-14, 29.

⁵³ Da Costa, *Bezwaren tegen den geest der eeuw*, p. 32, 34.

Ook de wetenschap was schuldig, omdat ze steeds vaker werd ingezet als een wapen ter bestrijding van Gods Openbaring. De mens probeerde natuurkundige verklaringen te geven voor religieuze zaken: ‘Zijne geboden, Zijn bestaan? Men heeft de Geologie bestudeerd, om Mozes verhaal van de Schepping en van den Zondvloed voor valsch te verkaren, de Sterrekunde om het wonder van Josua tegen te spreken, de Natuurkunde om alle onze betrekkingen tot de geestenwareld stelselmatig af te snijden.’⁵⁴

Ook op andere terreinen waren zijn tijdgenoten volgens Da Costa in de ban van ‘afgodery’, ‘onkunde’ en ‘duisternis’. Zo vond hij het getuigen van ‘hersenschimmige menselijke wijsheid’ dat erover werd nagedacht om de slavernij af te schaffen (wat pas in 1863 zou gebeuren). De ‘Neger’ moest de naar lichaam en ziel boven hem verheven ‘blanken’ dienen, oordeelde hij.⁵⁵ Vanuit dat standpunt wees hij ook de grondwet af, die hij als een belediging van God zag. Een vorst hoefde aan niemand dan aan God verantwoording af te leggen en diende zich dus ook niet aan zijn eed op de constitutie te houden.

Het was Da Costa een gruwel dat de publieke opinie het handelen van een vorst bepaalde. Dat bracht hem ertoe te pleiten de drukpers aan banden te leggen: ‘Temt die noodlottige vrijheid van de drukpers, waar door ieder kwaad beginsel, naauwlijks in de hersenen van een kwaadwilligen of dommen filosoof uitgebroid, dadelijk in het oneindige vermenigvuldigd wordt, om by ieder, die het verneemt, de zaden van boosheid en afval aan te kweeken en in het wilde te doen opschieten.’ Ziekten waren afkomstig van God; daartegen diende de mens zich niet te verzetten. Filantropische initiatieven waren in strijd met Gods wil, die paupers immers arm had geschapen. In het onderwijs hoefde niet iedereen hetzelfde te leren, omdat niet iedereen gelijk was. Daarom betoonde Da Costa zich opnieuw een voorstander van de Dordtse Synode. ‘Een geest van dwaling is uitgegaan over het menschdom,’ meende hij, en ook: ‘Men verwijdert zich al meer en meer van het licht des hemels.’ Tot slot voorspelde hij dat er betere tijden in aantocht waren: ‘Te midden van eene algemeene overstroming over de aarde verheft zich een eiland

⁵⁴ Da Costa, *Bezwaren tegen den geest der eeuw*, p. 39.

⁵⁵ Da Costa, *Bezwaren tegen den geest der eeuw*, p. 27-28, 81.

uit de baren, waarop Godsdienst en waarheid op nieuw gevestigd zullen worden.⁵⁶

'BEZWAREN TEGEN DEN GEEST DER EEUW' (1823)

WOEDENDE REACTIES

De *Bezwaren tegen den geest der eeuw* schoten velen in het verkeerde keelgat, maar werden ook massaal gelezen. De oplage van vijfhonderd exemplaren was binnen enkele dagen uitverkocht, zodat een tweede, derde en vierde druk nodig waren.⁵⁷ Zelfs Da Costa's vriend Willem de Clercq was geschokt door de tekst.⁵⁸ Ook Bilderdijk moest het ontgelden. Een tijdgenoot herinnerde zich: 'Een regen van pamfletten, een hoos van schotschriften, een zwerm van spotverzen, een legio van smaad en schendbrieven, kortom een volslagen orkaan van verguizing barstte over den grijzen Bard, van alle kanten, los.'⁵⁹

In de *Arnhemse Courant* werd opnieuw met een beschuldigende vinger naar Bilderdijk gewezen: 'Mr. I. da Costa, heeft onlangs in een klein boekje, zijne *bezwaren tegen den geest dezer eeuw* opengelegd, en al den onzin, welken men reeds gewoon is van Bilderdijk te hooren, nageklapt; al scheldende en honende, zoo als hij het van zijn baas geleerd heeft.' Volgens de criticus had de 'domper-factie' met het verschijnen van Da Costa's *Bezwaren* definitief haar masker afgelegd en haar ware aard getoond, en lieten haar 'verachtelijke bedoelingen' nu niets aan duidelijkheid te wensen over: 'Zie daar volk van Nederland! [...] Hebt gij meer noodig, om aan te leeren verfoeijen, dan de zedeleer, welke zij hier door den mond van eenen harer buitensporigste voorstanders predikt?'⁶⁰ Hoewel Bilderdijk en zijn discipelen zich voordeden als 'koningslieden', waren ze in werkelijkheid 'monsters', die alle verworvenheden van de Verlichting naar de hel verwezen en een 'monsterachtige' leer verkondigden.⁶¹

De letterkundige Nicolaas Godfried van Kampen stooft na het verschijnen van de *Bezwaren* woedend bij de boekverkoper Herdingh binnen om een exemplaar te kopen.⁶² Hij wond zich op over de in zijn ogen onchristelijke standpunten die Da Costa verkondigde. Hoe kon men voor slavernij zijn, hoe tegen initiatieven als de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* en die van *Weldadigheid*? Hij raadde De Clercq aan zich niet te laten 'wegslepen

⁵⁶ Da Costa, *Bezwaren tegen den geest der eeuw*, p. 72, 89.

⁵⁷ Kagchelland & Kagchelland, *Van dompers en verlichten*, p. 250.

⁵⁸ *Online dagboek van Willem de Clercq 1811-1830*, 10 (1823), p. 90 (geraadpleegd via resources.huylgens.knaw.nl/dagboekdeclercq).

⁵⁹ J. J. F. Wap, *Bilderdijk. Eene bijdrage tot zijn leven en werken*. Leiden 1874, p. 2-3. Voor een uitvoerige bibliografische reconstructie: Kagchelland & Kagchelland, *Van dompers en verlichten*, p. 260-316.

⁶⁰ *Arnhemse Courant*, 2 september 1823.

⁶¹ *Arnhemse Courant*, 21 oktober 1823.

⁶² Kagchelland & Kagchelland, *Van dompers en verlichten*, p. 268.

door eene sekte met zulke onheilige beginselen'.⁶³ Het liefste wilde hij Da Costa niet te veel aandacht geven, maar omdat zijn *Bezwaren* sterke aftrek vonden, publiceerde hij een *Verdediging van het goede der negentiende eeuw* (1823), waarin hij diens stellingen bekritiseerde.⁶⁴

Hendrik Tollens sprak van een 'ergerlijk boekje' en noemde Bilderdijk en zijn aanhangers 'duistere drijvers en dweepers'.⁶⁵ Ook Johannes Kinker uitte zich over het 'dweepzieke prulschriftje' en was bezorgd over de kwalijke invloed van de Leidse 'onheilvoorspeller' op de gematigde Nederlandse geest. Het ergerde hem dat de Bilderdijkianen de nationale rust verstoorden, terwijl de koning er alles aan deed om de oude partijschappen te doen vergeten.⁶⁶

Van der Palm verwoordde zijn kritiek in de inleiding bij een bundel preken.⁶⁷ Dominee Jan Roemer ging in op de *Voordeelen van den geest der eeuw* (1823). Waar Da Costa zich richtte op het kwaad, verheugde hij zich over al het goede van de moderne tijd.

Minister van Justitie Cornelis Felix van Maanen had het geschrift van Da Costa eveneens onder ogen gekregen en vond het opriemend en gevaarlijk. Hij dacht er zelfs over na om een strafrechtelijk onderzoek te starten, maar daar zag hij uiteindelijk vanaf. In een brief van 17 september 1823 aan de burgemeester van Amsterdam David Willem Elias, schreef hij: 'Het prulschrift van Da Costa zoude misschien misdadig kunnen geacht worden, maar dat zot en dom geschrijf van dien aap van den grimmigen Bilderdijk zoude misschien te groote belangstelling verwekken, wanneer men daarvoor rechtsvervolging aanving.' Maar Van Maanen gaf wel de opdracht om Da Costa in de gaten te houden door geheime agenten die verslag moesten uitbrengen van wie er bij hem thuis over de vloer kwamen.⁶⁸

Bilderdijk zelf mengde zich in de pennenstrijd met de uitgave van *De bezwaren tegen den geest der eeuw van mr. I. da Costa, toegelicht*, die op 31 oktober 1823 verscheen (afb. 9), en waarin hij het voor Da Costa opnam en alle 'kitteloorigen domkoppen' aanviel. In de inleiding schreef hij: 'De *bezwaren* van den Heer en Mr. Da Costa tegen *den Geest der Eeuw*, hebben als te voorzien was, de afgodendienaars van zich-zelven en slaven der Heerschende

⁶³ Kagchelland & Kagchelland, *Van dompers en verlichten*, p. 727-728.

⁶⁴ N.G. van Kampen, *Verdediging van het goede der negentiende eeuw, tegen de bezwaren van den heer mr. I. Da Costa*. Haarlem 1823. Zie Kagchelland & Kagchelland, *Van dompers en verlichten*, p. 311-312.

⁶⁵ G.W. Huygens, *Hendrik Tollens. De dichter van de burgerij. Een biografie en een tijdsbeeld*. Rotterdam 1972, p. 183.

⁶⁶ J. Kinker, *Briefwisseling*. 3 dl. Ed. A.J. Hanou & G.J. Vis.

Amsterdam [etc.] 1992-1994, dl. 2, p. 93-94, 118.

⁶⁷ Kagchelland & Kagchelland, *Van dompers en verlichten*, p. 261.

⁶⁸ Kagchelland & Kagchelland, *Van dompers en verlichten*, p. 270-271.

9 W. Bilderdijk, *De bezwaren tegen den geest der eeuw van Mr. I. da Costa toegelicht* (1823) (collectie UB Leiden).

Dwangzucht, die zich met de dolk in de hand en godlasterenden vloek in den mond, thands *verdraagzaamheid* noemt, in het harnas gejaagd, en geschrift by geschrift uit doen stooten.’ Vervolgens onderschreef hij elk bezwaar en deed er dan nog een schepje bovenop.⁶⁹

De Leidse theoloog Gerbrand Bruining richtte zich tot Bilderdijk in *Een hartig woordje aan Mr. W. Bilderdijk* (1823), waarin hij hem toebeet: ‘Rep nu uw voorbeeldig scherp gebit tegen het mijne, dat onder een immer zittend leven wel eenigzins verstompt is, maar echter het bavianen gegrijns durft tarten, waarmede gij uwe Portugeesche kweekelinkjes accompaneert.’⁷⁰ Bilderdijk was woest over de inhoud van Bruinings stuk: ‘Welk een onverstand en welk eene kwaadaartigheid!’⁷¹ Da Costa had het nog

‘BEZWAAREN TEGEN DEN GEEST DER EEUW’ (1823)

⁶⁹ W. Bilderdijk, *De bezwaren tegen den geest der eeuw van Mr. I. da Costa toegelicht*. Leiden 1823, p. 1; Kagchelland & Kagchelland, *Van dompers en verlichten*, p. 316-322.

⁷⁰ G. Bruining, *Een hartig woordje aan mr. W. Bilderdijk, over deszelfs dusgenoemde Toelichting, van mr. I. da Costas Bezwaren tegen den geest der eeuw*. Leiden 1823, p. 6.

⁷¹ Brief aan I. da Costa, 12 december 1823. UB Leiden, BILD.MUS. F 11(7).

10 Portret van Abraham Capadose (particuliere collectie).

niet gelezen, en ging ook niet doen, schreef hij zijn leermeester. ‘Wie kan die prulschriften byhouden?’⁷²

Uitgever Herdingh, die naar eigen zeggen veel ‘onaangenaamheden’ te lijden had gehad naar aanleiding van de publicatie van Da Costa’s *Bezwaren*, besloot zich geleidelijk van de ‘Domperfabriek’ af te keren. Nadat hij in 1824 nog *De Sadduceën* van Da Costa had gepubliceerd, deelde hij hem mede dat hij geen werken meer van hem wilde uitgeven, en dat gold ook voor andere uitgevers.⁷³ Uiteindelijk ontstond er ook een verwijdering tussen Bilderdijk en Herdingh. ‘Ik hou hem thands tot alles wat slecht is in staat, en hoop nooit meer iets van hem te hooren of te zien’, merkte de dichter in 1827 op.⁷⁴

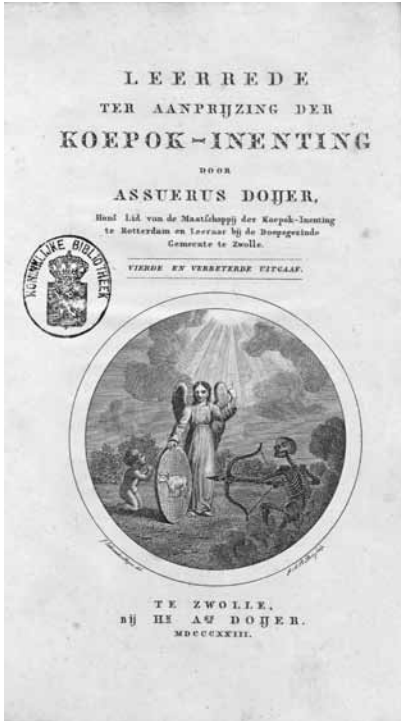
⁷² Kagchelland & Kagchelland, *Van dompers en verlichten*, p. 329.

⁷³ Kagchelland & Kagchelland, *Van dompers en verlichten*, p. 410.

⁷⁴ Brief van W. Bilderdijk aan L. C. Luzac, 27 juni 1827. UB Leiden, LTK 1002.

EEN TWEEDE DOMPER

In oktober 1823 verscheen nog een geruchtmakend geschrift: *Bestrijding der vaccine, of De vaccine aan de beginselen der godsdienst*,

11 Titelpagina van Assuerus Doijer, *Leerrede ter aanprijzing der koepok-inenting*. Vierde druk. Zwolle 1823 (collectie KB, Den Haag). Op de titelprint is de Dood te zien, die een met de pokken besmette pijl probeert af te schieten op een kind, maar het wordt beschermd door het schild van de Voorzienigheid, waarop een koe staat afgebeeld).

der rede en der ware geneeskunde getoetst van de arts Abraham Capadose (1795-1873) (afb. 10). De auteur was eveneens een Portugese jood en hij had zich in 1822 samen met Da Costa laten dopen. Terwijl ouders werden gestimuleerd om hun kinderen te laten vaccineren (afb. 11), verzette hij zich tegen de koepokinenting, die hij beschouwde als een schadelijk product van de Verlichting. De pokken waren een veel voorkomende ziekte in de negentiende eeuw. Da Costa had ze zelf gehad; zijn gelaat was erdoor getekend. Hoewel Bilderdijk nergens de vaccinatie bekritiseerde, wist iedereen dat hij dit standpunt huldigde. In een gedicht voor Capadose op diens 'Bestrijding der beestpok-inenting' stemde hij met zijn kwekeling in. In zijn optiek was de geneeskunst een werktuig van de hel geworden.⁷⁵

De *Vaderlandsche Letter-oefeningen* stelden Bilderdijk als hoofd van de 'sekte' verantwoordelijk voor de geest van duisternis,

⁷⁵ Bilderdijk, *De dichtwerken van Bilderdijk*, dl. 11, p. 344.

12 Zinnebeeldige prent van Bilderdijk op zijn doodsbed, uit de voor hem na zijn overlijden verschenen *Gedenkzuil voor W. Bilderdijk* (1833) (collectie UB Leiden).

dwaasheid en onverdraagzaamheid die in Nederland rondwaarde.⁷⁶ En in de *Arnhemsche Courant* schreef men: 'Nauwlijks heeft een der Domperridders door zijne *bezwaren tegen den geest der eeuw* zijnen naam alom berucht gemaakt, of een tweede Domperridder, tot een ander wapen behorende, betreedt het tooneel.' De criticus toonde zich bezorgd over de 'verstandelijke vermogens' van beide heren, die lid waren geworden van Bilderdijks 'zoo verderfelijke Domperfabriek'.⁷⁷ Opnieuw verschenen er tal van boze schriftelijke reacties op Capadoses publicatie.⁷⁸

⁷⁶ *Vaderlandsche Letteroefeningen* 1823, dl. 1, p. 600.

⁷⁷ *Arnhemsche Courant*, 11 november 1823.

⁷⁸ Kagchelland & Kagchelland, *Van dompers en verlichten*, p. 495 e.v.

BESLUIT

Zo beheersten Bilderdijk en zijn volgelingen in 1823 het publieke debat. Het duurde nog lang voordat de rust weer zou terugke-

13 Isäac da Costa, met buste van Bilderdijk (particuliere collectie).

ren. Bilderdijk was inmiddels een oude man geworden. In 1827 verliet hij Leiden en vestigde hij zich in Haarlem, waar hij op 18 december 1831 op 75-jarige leeftijd overleed (afb. 12). Hoewel Da Costa zich zijn leven lang bleef inspannen om de belangstelling voor het werk en gedachtegoed van zijn leermeester levend te houden (afb. 13), werd hij zelf in de loop der tijd milder. Op latere leeftijd typeerde Da Costa zijn *Bezwaren* als: 'Jeugdige geloofsijver en contra-revolutionaire overmoed.'⁷⁹ Bijna dertig jaar

⁷⁹ I. da Costa, *Brieven*. 4 dln. Ed. Groen van Prinsterer. Amsterdam 1872-1876, dl. 2, p. 109.

na publicatie gaf hij aan dat hij zijn vroegere, strikt Bilderdijk-iaanse toepassing van zijn beginselen niet meer onderschreef: ‘Die wijziging laat zich met een enkel woord formuleren; het is de overgang van het contra tot het antirevolutionaire standpunt geweest.’ Hij geloofde niet langer dat het afschaffen van de grondwet of het wettelijk herstellen van de gereformeerde kerk het ‘echt geestelijke beginsel’ kon teruggeven. De vijand moest voortaan op eigen terrein worden bestreden.⁸⁰ Daarom sympathiseerde hij met de antirevolutionaire partij van Groen van Prinsterer.

De laatste jaren van zijn leven hield Da Costa zich bezig met de uitgave van Bilderdijks verzamelde dichtwerken. In 1859, één jaar voor zijn dood, publiceerde hij de biografie *De mensch en de dichter Willem Bilderdijk*. Hiermee was de cirkel rond: Da Costa eindigde bij de man bij wie zijn literaire loopbaan decennia eerder begonnen was. De bezwaren tegen zijn tijd bleef hij koesteren. ‘Ik zie rond, maar nergens dieper verval dan in Nederland’, heette het eind 1859.⁸¹ Op 28 april 1860 is hij overleden.

⁸⁰ Da Costa, *Brieven*, dl. 2, p. 105-106.

⁸¹ Da Costa, *Brieven*, dl. 3, p. 243.